

М. О. Карп'як, М. І. Стегней

Оцінювання соціальної ексклюзії в Україні та її впливу на соціально-економічний розвиток держави на національному та регіональному рівнях

Здійснено оцінювання явища соціальної ексклюзії в Україні на національному та регіональному рівнях, за результатами якого досліджено її вплив на основні сфери соціально-економічного життя суспільства, зокрема сферу зайнятості та оплати праці, що відносяться до інституту ринку праці та є його безпосередніми складовими, сферу соціальних стандартів, гарантій і нормативів, а також сферу соціальних послуг. Виявлено наслідки соціальної ексклюзії для держави та суспільства, а також визначено шляхи мінімізації її проявів. Обґрунтовано методичний підхід до вимірювання явища соціальної ексклюзії в Україні та її регіонах для пошуку ефективних механізмів регулювання їх соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: соціальна ексклюзія, соціально-економічний розвиток регіонів, механізми регулювання, поляризація, ринок праці, доступність соціальних послуг.

Постановка проблеми. Сучасний динамізм соціально-економічного розвитку ставить перед державою нові виклики, зумовлені необхідністю протидії негативним ефектам неспинних трансформацій, найбільш яскравими з яких вважаємо посилення нерівності та процесів соціальної поляризації, викликаних змінами в соціальній структурі суспільства. Наслідком цих змін сьогодні є поширення такого негативного соціального явища, як соціальна ексклюзія (соціальне відторгнення або соціальне виключення), яке ще в 60-х роках ХХ ст. американський соціолог Т. Парсонс трактував як побічний і майже неминучий ефект розвитку сучасного суспільства.

Проблема соціальної ексклюзії в Україні та її регіонах насамперед пов'язана з дисфункційністю процесів регулювання основних сфер забезпечення життєдіяльності громадян, зокрема сфери зайнятості, оплати праці та доступності соціальних послуг. Крім цього, істотного ризику для індивідів потрапити в категорію соціально виключених сьогодні завдає присутність інших дестабілізуючих чинників економічного характеру, серед яких: наявність значних дисбалансів на ринку праці, зокрема високого рівня безробіття та скорочення кількості робочих місць; значний рівень бідності, зокрема серед працюючого населення; ризик не отримати роботу відповідно до набутого особою кваліфікаційного рівня та інші чинники, які особливо загрозливо для збереження та розвитку людського потенціалу держави.

Все це потребує всебічного переосмислення підходів до регулювання соціально-економічного розвитку як на національному, так і на регіональному рівнях, проте найперше потрібний глибокий соціально-економічний аналіз для оцінювання масштабів цього негативного явища на різних рівнях життя суспільства та виявлення ризиків його подальшого поширення для обґрунтування напрямів і заходів щодо мінімізації проявів соціальної ексклюзії в Україні та її регіонах.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику соціальної ексклюзії розглядали такі науковці, як П. Абрахамсон, А. Турен, А. Сен, Н. Тихонова, Л. Курмишева, О. Ревнівцева, А. Дмитрієва, Л. Овчарова, Ю. Савельєв, С. Оксамитна, В. Хмелько та ін. У своїх працях дослідники вивчали це явище з різних підходів. Одні з них розглядали категорію соціальної ексклюзії з позиції «підходу можливостей» та оцінювання умов життя людей, інші відносили її до концепцій розподілу суспільних благ і рівності цивільних і соціальних прав індивідів, а поняття соціальної ексклюзії вони пов'язували з різного роду обмеженнями, створеними суспільством.

Утім, попри чималу кількість наукових праць, спеціальні фахові дослідження глибини та рівня поширення цього явища в Україні та її регіонах здебільшого не

здійснювалися. Не затверджено методології та критеріїв оцінювання соціальної ексклюзії, відсутня також цілеспрямована державна політика щодо подолання цього явища, яке несе вкрай загрозливі наслідки для суспільства.

Метою статті є відповідь на запитання стосовно вирішення проблеми мінімізації проявів соціальної ексклюзії в Україні за допомогою оцінювання цього негативного соціального явища як на національному, так і на регіональному рівнях на основі обґрунтування власного методичного підходу до її вимірювання, спираючись на визначені соціально-економічні індикатори для пошуку ефективних механізмів регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Основні результати дослідження. Оцінюючи соціальну ексклюзію в Україні та її регіонах, вважаємо за доцільне спиратися на досвід вітчизняних і зарубіжних соціально-економічних досліджень. Слід зазначити, що сьогодні інформаційно-статистична база для дослідження проблеми соціальної ексклюзії в Україні є вкрай обмеженою. Натомість у країнах-членах ЄС проведення такого дослідження є необхідною вимогою для реалізації соціально-економічної політики держав-членів співтовариства.

Набір емпіричних показників щодо оцінювання соціальної ексклюзії, які використовуються в різних країнах різними дослідниками, істотно відрізняється. Для проведення дослідження проявів соціальної ексклюзії в Україні та наслідків її впливу на соціально-економічний розвиток держави та регіонів представимо власний методичний підхід до її вимірювання (рис. 1).

Оскільки соціальна ексклюзія є категорією як соціальною, так і економічною, вона, безумовно, залежить від таких показників, як індекс споживчих цін, інфляція та реальна заробітна плата, що загалом характеризують рівень купівельної спроможності населення. Крім того, це явище також визначають регіональні індикатори структури зайнятості, сфери оплати праці та доступності соціальних послуг.

Отже, проблема мінімізації проявів соціальної ексклюзії в Україні лежить у двох площинах регулювання: у площині загальнонаціонального та регіонального рівнів. Ключовими сферами прояву соціальної ексклюзії в Україні розглядаємо сферу зайнятості та оплати праці, що відносяться до інституту ринку праці та є його безпосередніми складовими, сферу соціальних стандартів, гарантій і нормативів, а також сферу соціальних послуг, зокрема рівень їх доступності в країні сьогодні. Основними методами аналізу обрано експертний метод, який базується на результатах оцінювання фактичних макро- та мікроекономічних показників соціально-економічного розвитку держави та регіонів України, а також метод суб'єктивних оцінок, який враховує соціальне самопочуття людей, тобто він оцінює рівень задоволення індивідом власного матеріального становища.

Вважаємо, що основним показником результативності соціально-економічної політики держави, а також індикатором, здатним віддзеркалити глибину та масштабність явища соціальної ексклюзії в Україні, є рівень та якість життя населення, який визначає ступінь задоволення різнобічних потреб людини (соціально-економічних, фізіологічних, психо-емоційних, духовних), умови її життєдіяльності, стан здоров'я та рівень освіти, стан середовища існування тощо. Забезпечення гідного рівня та якості життя всіх категорій населення, а також його безупинне підвищення потребує запровадження та дотримання високих соціальних стандартів, що є найважливішим пріоритетом соціально-економічної політики та однією з основних функцій соціального захисту населення. Для забезпечення достатнього рівня життя своїх громадян держава визначає розмір прожиткового мінімуму, який сьогодні в Україні визнано базовим державним соціальним стандартом.

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [1]. Цей показник є основою для формування доходів

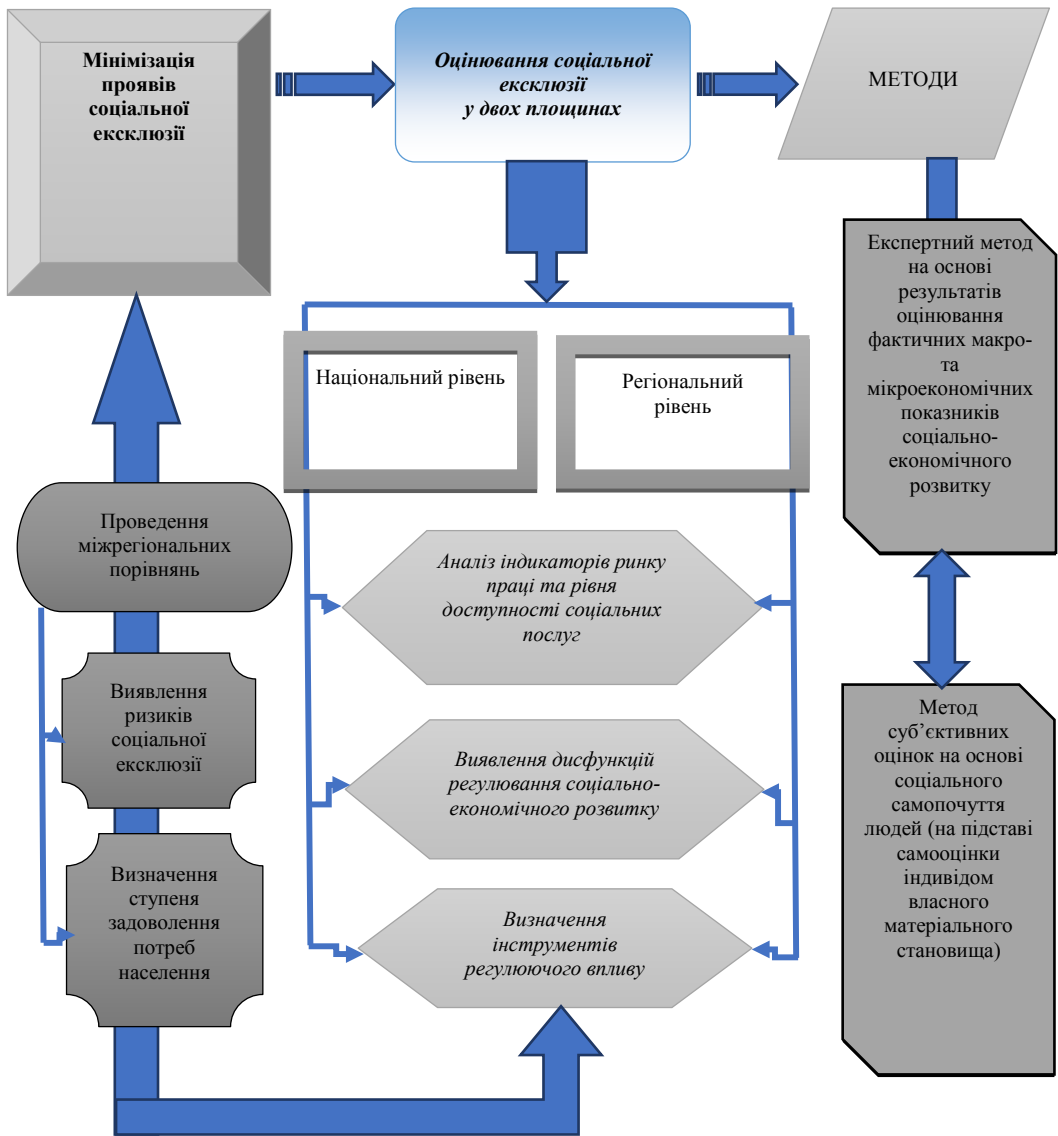

Рис. 1. Методичний підхід до оцінювання соціальної ексклюзії для регулювання соціально-економічного розвитку регіонів

Джерело: складено автором.

населення, а разом з ним у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку застосовується ще один соціальний стандарт: розмір мінімальної заробітної плати. Динаміку обох цих показників представлено на рис. 2.

Слід зазначити, що застосування лише абсолютних показників для об'єктивного оцінювання категорії рівня життя не є достатнім, оскільки зростання доходів може свідчити лише про інфляційні процеси в державі. Для здійснення реального оцінювання рівня життя населення варто також провести аналіз його купівельної спроможності, тобто розглянути динаміку індексів споживчих цін і реальної заробітної плати в Україні (рис. 3).

Як свідчать дані Держстату, динаміка основних соціально-економічних індикаторів рівня життя в Україні впродовж досліджуваного періоду характеризується доволі

Оцінювання соціальної ексклюзії в Україні та її впливу на соціально-економічний розвиток держави на національному та регіональному рівнях

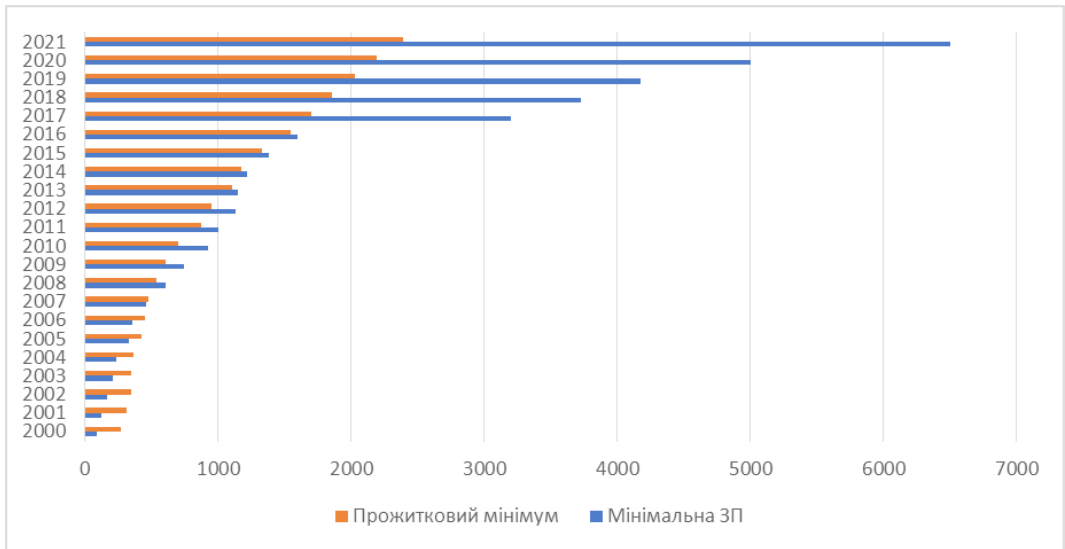

Рис. 2. Динаміка індикаторів прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні
Джерело: побудовано автором на основі даних Мінфіну.

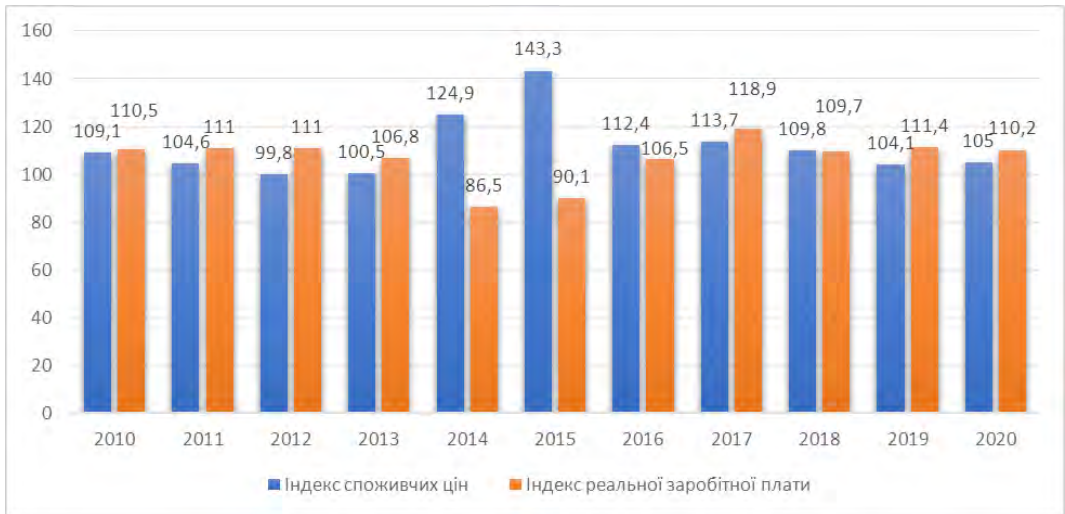

Рис. 3. Динамічні зміни індексів споживчих цін і реальної заробітної плати в Україні
Джерело: побудовано автором на основі даних Мінфіну.

нестійкими тенденціями. Зокрема, аналіз показників прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати демонструє, що система соціального забезпечення в Україні не відповідає загально визнаним міжнародним стандартам, оскільки, відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, мінімальна заробітна плата має становити понад 2,5 розмірів рівня прожиткового мінімуму. Вочевидь, як видно з рис. 2, в Україні подібна тенденція не спостерігається, натомість маємо протилежну ситуацію, коли розмір мінімальної заробітної плати тривалий час є нижчим за рівень прожиткового мінімуму (лише у 2009 р. ці показники зрівнюються). Утім, незважаючи на подальше безупинне зростання обох соціально-економічних індикаторів, їхнє співвідношення не дозволяє сьогодні забезпечити навіть базових фізіологічних потреб людини, не кажучи вже про соціальні потреби, які є невід'ємною складовою гідного рівня життя та розвитку індивіда.

Окрім того, динаміка індексів споживчих цін і реальної заробітної плати в Україні свідчить про зменшення купівельної спроможності населення, оскільки індекс споживчих цін зростає, а індекс реальної заробітної плати знижується (рис. 3). Особливо значним є розрив між цими показниками у 2014-2015 рр., що вказує на високу інфляцію в цей період і суттєве зниження купівельної спроможності населення.

Якщо розмір мінімальної заробітної плати в державі дорівнює розміру прожиткового мінімуму, тоді знецінюється праця найманих працівників, оскільки мінімальна зарплата не виконує жодної зі своїх основних функцій (відтворювальної, регулюючої та стимулюючої). До того ж, якщо розмір мінімальної заробітної плати не перевищує розміру прожиткового мінімуму, це унеможливує задоволення найнеобхідніших потреб для функціонування і відтворення людського потенціалу [2].

В умовах сьогодення офіційний рівень прожиткового мінімуму в Україні зростає темпами в кілька разів нижчими, ніж реальні ціни на продовольчі товари. Зважаючи на такий факт, можемо зазначити, що прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт сьогодні не виконує своєї функції, оскільки зараз в Україні реальний (або фактичний) прожитковий мінімум більш ніж удвічі перевищує законодавчо встановлений.

Слід зазначити, що в Україні на практиці існує диференціація у видах прожиткового мінімуму, оскільки держава для різних цілей застосовує два різні типи цього показника: є законодавчий прожитковий мінімум (використовується урядом для розрахунку певних видів соціальних пільг, податків, аліментів, розміру мінімальної зарплати та пенсії) і фактичний (розраховується щомісяця Міністерством соціальної політики на базі спостережень за динамічними змінами рівня життя та цін у країні). Теперішній фактичний прожитковий мінімум, згідно з розрахунками Мінсоцполітики, майже вдвічі вищий, ніж законодавчо встановлений, який на кінець 2020 р. в розрахунку на місяць на одну працездатну особу становив 55% фактичного [3].

Отже, основним інструментом регулюючого впливу сьогодні має бути прожитковий мінімум, який є основним індикатором сфери соціальних стандартів, гарантій і нормативів в Україні, формування якої розпочалося з прийняттям Закону України «Про прожитковий мінімум» (1999 р.) та Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.). Подолання ексклюзивності регулювання сфери соціальних стандартів, гарантій і нормативів потрібно розпочати з корегування рівня прожиткового мінімуму в Україні для приведення його до рівня європейським стандартів. Як і в більшості розвинених держав, рівень прожиткового мінімуму в Україні має бути єдиним для всіх категорій громадян. Водночас він має визначатися не для окремої особи, а загалом для сім'ї як індикатор рівня добробуту окремого домогосподарства. Крім того, доцільним є також упровадження в систему державних стандартів ще одного показника – регіонального індексу прожиткового мінімуму, оскільки як рівень цін, так і рівень життя в Україні диференційовані залежно від визначеного регіону. Це дозволить забезпечити реалізацію стратегічної мети держави, а саме досягнення високих стандартів рівня та якості життя її громадян, що сьогодні є необхідною передумовою побудови соціально орієнтованої ринкової економіки.

Наступним предметом регулювання в контексті мінімізації проявів соціальної ексклюзивності в Україні має бути сфера зайнятості та сфера оплати праці, які є одними з безпосередніх складових інституту ринку праці в державі, зокрема як національного, так і регіонального рівнів. Ці сфери є також основним індикатором забезпечення матеріального добробуту працездатного населення держави і в умовах сьогодення потерпають від проявів ексклюзивності регулювання внаслідок невиваженої політики в системі ціноутворення і заробітної плати. Своєю чергою, це призводить до подальшого зниження рівня та якості життя громадян, знецінення мотивації трудової діяльності, підсилює соціальну напруженість і значно підвищує ризик соціальної ексклюзивності в суспільстві.

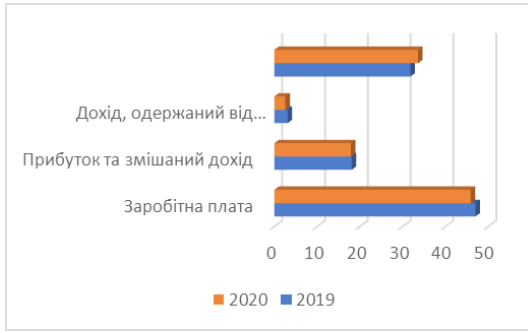

Рис. 4. Основні показники ринку праці в Україні за 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держстату.

Рис. 5. Основні показники ринку праці в Україні за 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Держстату.

Сьогодні рівень соціальної захищеності громадян України є значно нижчим порівняно зі стандартами розвинутих країн не тільки через вразливість сфери соціальних стандартів і гарантій, зумовлену дисфункційністю процесів її регулювання, але й через низький рівень оплати праці.

Для більшості українського населення заробітна плата є основним або навіть єдиним джерелом доходу. Частка заробітної плати в загальній сумі доходів населення у 2019 р. становила 47%, у 2020 р. – 45,9% (рис. 5-6).

Представлені на рис. 5-6 показники свідчать, що впродовж останніх двох років частка заробітної плати, прибутку від підприємницької діяльності та змішаного доходу в загальному обсязі доходів населення мають тенденцію до скорочення. Причинами такої негативної тенденції є низка факторів, найбільш значними з яких є вивільнення значної кількості працівників, перехід на неповний робочий день, виплата зарплати «у конвертах» через несприятливі економічні трансформації, погіршення умов здійснення підприємницької діяльності тощо. Наслідком вивільнення надлишкової кількості працівників є зниження їхнього професійно-кваліфікаційного рівня, що водночас становить значну загрозу для соціально-економічного розвитку держави, а також для розвитку її людського потенціалу, оскільки така ситуація призводить до низької соціальної мобільності індивідів, яка поступово зумовлює їх соціальну ексклюзію.

Сьогодні як на національному, так і на регіональних ринках праці в Україні спостерігаються значні дисбаланси (передусім через непропорційність співвідношення попиту та пропозиції праці). Наприклад, навантаження на одну вакансію в середньому по країні коливається від 3 до 9 осіб (залежно від професії). На 01.01.2020 р. навантаження на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) серед регіонів України було найбільшим у Черкаській області – 399 осіб, найменшим у м. Києві – 10 осіб (по Україні – 57 осіб) [4].

Вважаємо, що сьогодні однією з найбільш значних проблем сфери зайнятості в Україні є нееквівалентне співвідношення вартості та оплати праці. Експерти зазначають, що у 2014 та 2016 роках Україна входила до десятки ринків з найнижчою загальною вартістю робочої сили, включно з іншими операційними витратами, які впливають на зайнятість (податки, пільги тощо) [5], що, безумовно, є доволі серйозною загрозою для розвитку людського капіталу й зайнятості (рис. 6).

Індекс вартості робочої сили (який відображає зміну в часі середнього рівня витрат на робочу силу в розрахунку на одну годину відпрацьованого часу) в Україні зростає не виправдано низькими темпами (рис. 7) порівняно з більшістю європейських держав, що насамперед пов'язано з невідповідністю процесів регулювання ринку праці та низькою ефективністю дій уряду впродовж тривалого часу. Ексклюзивність процесів регулювання сфери зайнятості зумовлювала стагнацію та стримування вартості робочої сили в країні, що з роками призводило до все більшого зростання

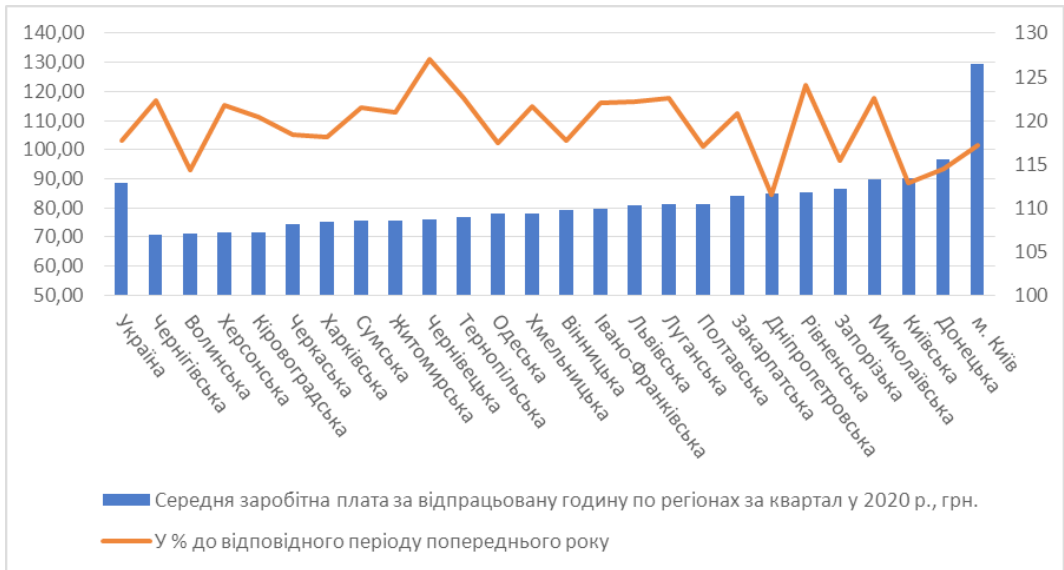

Рис. 6. Середня заробітна плата за відпрацьовану годину по регіонах України у 2020 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних [6].

розриву між заробітною платою та вартістю трудового капіталу в Україні. Така ситуація негативно позначилась на відтворенні трудового потенціалу та рівні добробуту громадян і спричинила міграцію працездатного населення держави.

Отже, основним напрямом регулювання сфери зайнятості має бути вирівнювання дисбалансів попиту та пропозиції на ринку праці, зокрема стимулювання попиту на робочу силу та розроблення механізмів і дій, спрямованих на скорочення пропозиції робочої сили. Основні зусилля слід зорієнтувати на формування умов для розвитку малого бізнесу та стимулювання населення до активізації самозайнятості, підтримку процесів дестандартизації зайнятості (модифікація традиційних форм зайнятості і виникнення абсолютно нових, які сьогодні активно впливають на основні параметри ринку праці; зокрема, до них належать лізинг персоналу, аутсорсинг, аутстафінг, фріланс, дистанційна зайнятість, нестандартні графіки робочого часу тощо), розширення форм здобуття загальної та спеціальної освіти, розвиток безперервної системи навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, розвиток інклюзивного ринку праці.

Основним інструментом регулюючого впливу сфери зайнятості в Україні має стати загальний і мінімальний рівень заробітної плати, зокрема суттєве його підвищення, оскільки частка саме цієї статті матеріально-грошових надходжень у доходах домогосподарств сьогодні є найбільш значною.

Подальші зусилля слід спрямувати на формування реальної вартості робочої сили в Україні, встановлення ринкової ціни трудових ресурсів, невідмінною передумовою чого має бути виявлення шляхів і механізмів подолання стереотипу «дешевої робочої сили», розроблення методичних основ розрахунку вартості розширеного відтворення трудового потенціалу держави.

Ще однією сферою прояву соціальної ексклюзії в Україні, яка сьогодні потребує особливої уваги та забезпечення ефективного регулюючого впливу, є сфера соціальних послуг, зокрема рівень їх доступності в країні. Обмежений доступ населення до послуг соціальної сфери, насамперед до сфери охорони здоров'я, є характерною ознакою явища соціальної ексклюзії в Україні, оскільки ця сфера найбільш повно ілюструє картину стану соціально-економічного розвитку. Рівень забезпеченості населення медичними послугами в достатній кількості та доступність їх для кожного громадянина є ознакою відповідного рівня розвитку держави та суспільства загалом.

Проблема доступу населення до послуг охорони здоров'я в Україні проявляється або через відсутність їх узагалі (ідеться про певну територію – район, місцевість, населений пункт, де проживає особа і не має можливості скористатися цими послугами через їх відсутність поблизу її місця проживання) або через важкодоступність цих послуг чи недоступність повністю для окремих категорій населення (пенсіонери, інваліди, малозабезпечені громадяни, багатодітні сім'ї, особи з доходами на рівні, що нижчий за прожитковий мінімум).

Сучасну ситуацію з доступом населення до послуг охорони здоров'я можна охарактеризувати як несприятливу на основі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств та рівня доступності окремих видів медичної допомоги, проведених у 2017-2019 рр. органами державної статистики.

За результатами обстеження щодо самооцінки населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги [7] у 2019 р., 13,4% населення страждало через відсутність поблизу житла закладу охорони здоров'я чи аптеки; 14,8% населення не мало можливості своєчасно отримати послуги екстреної (швидкої) медичної допомоги; майже третина населення (29,7%) за потреби не змогла отримати медичну допомогу чи придбати лікарські засоби (рис. 7.)

Зазначимо, що найбільш уразливим до соціальної ексклюзії є сільське населення: 45,7% домогосподарств потерпають через відсутність закладів, які надають медичні послуги; 41,8% – через незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами екстреної медичної допомоги; 28,5% – через відсутність поблизу закладів охорони здоров'я.

Сьогодні експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я визначають три рівні доступності медичної допомоги для населення, а саме [8]:

- фізична доступність: наявність якісних медичних послуг у необхідних обсягах для тих, хто їх потребує; забезпеченість медичними працівниками, особливо лікарями; сприятливі години роботи медпрацівників, ефективні системи призначень та інші аспекти організації та доставки послуг, які дають змогу людям отримувати ці послуги, коли вони їм потрібні;
- економічна доступність: міра спроможності людей платити за медичні товари та послуги без фінансових труднощів. У цьому разі враховується не тільки ціна медичних послуг, а й непрямі та альтернативні витрати (наприклад, витрати на транспортування до і з медичних установ);
- інформаційна доступність: визначає право на пошук, одержання та передавання інформації щодо розв'язання проблем із здоров'ям. Проте цей доступ до інформації не має обмежувати право на конфіденційність даних про особисте здоров'я.

Щодо регіонів України, то сьогодні доступність медичних послуг загалом є низькою, про що свідчать, зокрема, результати проведеного дослідження. Основним викликом сьогодні є доступність і якість медичної допомоги в сільській місцевості, що вимагає розбудови спроможної мережі надання первинної медичної допомоги.

Отже, основними інструментами регулюючого впливу соціальної сфери в контексті мінімізації проявів соціальної ексклюзії в Україні мають стати доступність та якість медичних послуг для населення, що передусім залежить, з одного боку, від рівня добробуту населення, а з іншого – від фінансових можливостей держави. Особливо актуальним це питання постає в умовах прийняття Закону «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості» [9], який передбачає, що держава забезпечує виконання заходів щодо підвищення доступності та якості медичного обслуговування в сільській місцевості за такими основними напрямками: сприяння розвитку лікувальних закладів усіх форм власності, удосконалення мережі закладів охорони здоров'я та матеріально-технічної бази, проведення в сільській місцевості періодичних виїзних прийомів лікарів-спеціалістів тощо. Отож, передусім слід спрямувати зусилля на реалізацію визначених напрямів у частині цього закону.

Наступним аспектом є забезпечення фізичної доступності послуг охорони здоров'я в Україні, що передусім пов'язане з регулюванням сфери екстреної медичної

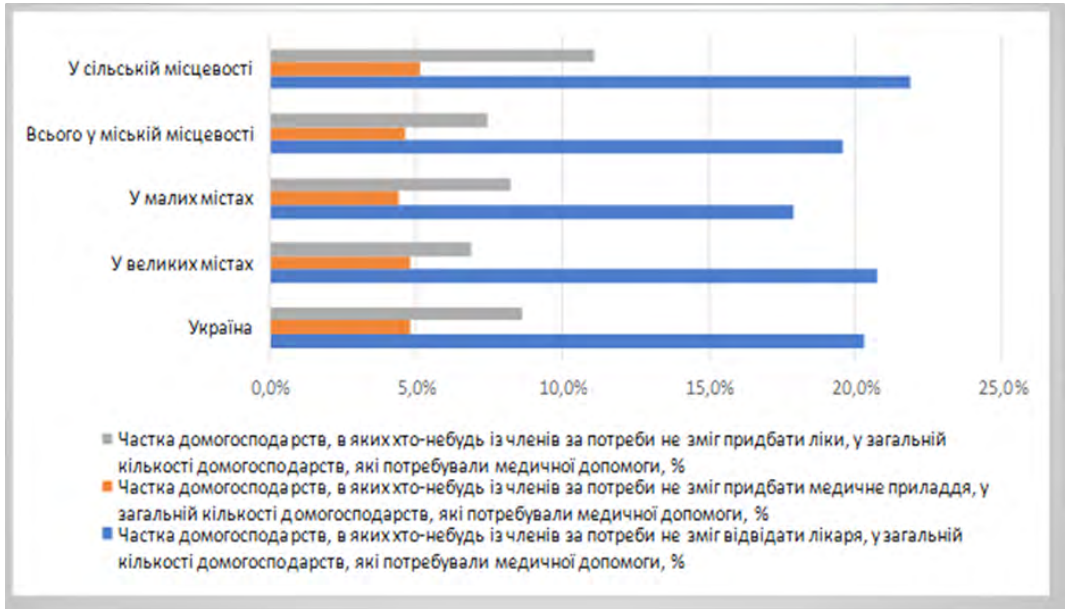

Рис. 7. Рівень доступності послуг охорони здоров'я та можливості придбання ліків і медичного приладдя для домогосподарств за місцем проживання у 2019 р.

Джерело: побудовано на основі даних Держстату.

допомоги, діяльність служб якої також визначається Законом України «Про екстрену медичну допомогу» [10]. Мережа закладів екстреної медичної допомоги має бути приведена у відповідність до потреб населення. Зокрема, необхідними є визначення потреби в кількості та місцезнаходженні пунктів постійного й тимчасового базування бригад екстреної медичної допомоги та забезпечення своєчасності її надання.

Не менш важливим фактором є висока якість кадрового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні, що сьогодні також не відповідає достатньому рівню – насамперед через низький рівень мотивації медичних працівників, пов'язаний з низькою вартістю їхньої праці. Рівень оплати праці в системі охорони здоров'я залишається одним з найнижчих серед відповідних показників інших сфер діяльності в Україні.

Висновки. На нашу думку, вирішення проблеми соціальної ексклюзії в Україні та її регіонах полягає у створенні системи соціальних послуг, яка має бути спрямована на соціальне залучення індивідів і має знайти своє відображення в національній стратегії соціально-економічного розвитку країни. На вимогу дотримання соціальних принципів Угоди про асоціацію між Україною та країнами-членами Євросоюзу набуває актуальності питання подальшої імплементації європейських практик соціального залучення населення на засадах удосконалення інституту соціальної політики України з підвищенням ефективності соціальних програм на основі урахування вимог, зазначених у главі 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» [11]. Посилюється також важливість забезпечення соціальних гарантій відповідно до зобов'язань України через ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення та Європейського кодексу соціального забезпечення [12].

Аналіз тенденцій людського та економічного розвитку в європейських країнах доводить ефективність соціальних програм, які формуються на засадах забезпечення якісної системи соціальних стандартів і послуг, що підвищує актуальність вивчення відповідного досвіду для протидії явищу соціальної ексклюзії в Україні.

Список використаних джерел

1. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 537-V. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>
2. Ревко А. М. Купівельна спроможність заробітної плати як базис розвитку людського потенціалу. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*: зб. наук. пр. 2014. Вип. 1(42). С. 287-294. URL: http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/42/42_58.pdf
3. Підвищення ефективності використання прожиткового мінімуму як інструменту подолання бідності в Україні: аналітична записка / Центр аналізу публічних фінансів та публічного управління КШЕ. Київ, 2021. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/02/Prozhitkoviy-minimum_TSentr-analizu-publichnih-finansiv_Analichna-zapiska_22-lyutogo_compressed-1.pdf
4. Інформація про стан ринку праці та хід виконання Програми зайнятості населення м. Києва на 2018-2020 роки. *Київська міська державна адміністрація*: сайт. 2019. URL: <https://kmr.gov.ua>
5. Наумова М. А. Статистичне оцінювання стану і розвитку ринку праці: аналіз світового досвіду. *Економіка і організація управління*. 2017. Вип. 4. С. 91-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_11
6. Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості. *Державний центр зайнятості*: сайт. 2021. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/all>
7. Інформація щодо самооцінки населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2019 році: стат. зб. *Державна служба статистики України*: сайт. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/03/snsz_med_2020.pdf
8. Шушпанов Д. Доступність та якість медичних товарів та послуг в Україні: соціально-економічний аспект. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2018. Вип. 23. С. 118-125. URL: <http://dSPACE.tneu.edu.ua/handle/316497/33759>
9. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14.11.2017 р. № 2206-VIII. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text>
10. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 16.10.2020 р. № 5081-VI. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>
11. Перегудова Т. В. Соціальна інклюзія як елемент соціальної політики: європейські уроки для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*: зб. наук. пр. 2016. Вип. 19. С. 98-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_19_22
12. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2019 рік. Результати та плани. 72 с. *Урядовий портал*: сайт. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf>

References

1. Pro prozhytkovyy minimum [About the subsistence level] (1999). Law of Ukraine, adopted on 1999, Jul 15, 966-XIV. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> [in Ukrainian].
2. Revko, A. M. (2014). Kupivel'na spromozhnist' zarobitnoyi platy yak bazys rozvytku lyuds'koho potentsialu [Purchasing power of wages as a basis for human development]. In *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu Seriya: Ekonomika [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics]*: Vol. 1(42). (pp. 287-294). Retrieved from http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/42/42_58.pdf [in Ukrainian].
3. *Pidvyshchennya efektyvnosti vykorystannya prozhytkovoho minimumu yak instrumentu podolannya bidnosti v Ukraini [Improving the efficiency of using the subsistence level as a tool to overcome poverty in Ukraine]*: Analytical reference (2021). Kyiv: Center for Analysis of Public Finance and Public Administration KSE. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/02/Prozhitkoviy-minimum_TSentr-analizu-publichnih-finansiv_Analichna-zapiska_22-lyutogo_compressed-1.pdf [in Ukrainian].
4. Informatsiya pro stan rynku pratsi ta khid vykonannya Prohramy zaenyatosti naselennya m. Kyieva na 2018-2020 roky [Information on the state of the labor market and the implementation of the Employment Program of Kyiv for 2018-2020] (2019). *Kyiv City State Administration*: Website. Retrieved from <https://kmr.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Naumova, M. A. (2017). Statystychne otsynuyvannya stanu i rozvytku rynku pratsi: analiz svitovoho dosvidu [Statistical assessment of the state and development of the labor market: analysis of world experience]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya – Economics and management organization*, 4, 91-110. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2017_4_11 [in Ukrainian].
6. Sytuatsiya na zareyestrovanomu rynku pratsi ta diyal'nist' Derzhavnoyi sluzhby zaenyatosti [The situation on the registered labor market and the activities of the State Employment Service] (2021). *State Employment Center*: Website. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analitics/all> [in Ukrainian].
7. Informatsiya shchodo samoosinky naselennyam stanu zdorov'ya ta rinvna dostupnosti okremykh vydiv medychnoyi dopomohy u 2019 rotsi [Information on self-assessment by the population of the state of health and the level of availability of certain types of medical care in 2019]: Statistical publication (2019). *State*

- Statistics Service of Ukraine: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/03/snsz_med_2020.pdf [in Ukrainian].
8. Shushpanov, D. (2018). Dostupnist' ta yakist' medychnykh tovariv ta posluh v Ukrayini: sotsial'no-ekonomichnyy aspekt [Availability and quality of medical goods and services in Ukraine: socio-economic aspect]. *Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrayiny – Regional aspects of development of productive forces of Ukraine*, 23, 118-125. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/33759> [in Ukrainian].
 9. Pro pidvyschennya dostupnosti ta yakosti medychnoho obsluhovuvannya u sil's'kiy mistsevosti [On improving the availability and quality of medical care in rural areas] (2017). Law of Ukraine, adopted on 2017, Nov 14, 966-XIV. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> [in Ukrainian].
 10. Pro ekstrenu medychnu dopomohu [On emergency medical care] (2020). Law of Ukraine, adopted on 2020, Oct 16, 966-XIV. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> [in Ukrainian].
 11. Perekhodova, T. V. (2016). Sotsial'na inklyuziya yak element sotsial'noyi polityky: yevropeys'ki uroky dlya Ukrayiny [Social inclusion as an element of social policy: European lessons for Ukraine]. In *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management]*: Vol. 19 (pp. 98-102). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_19_22 [in Ukrainian].
 12. Zvit pro vykonannya Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta Yevropeys'kym Soyuzom za 2019 rik. Rezul'taty ta plany [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2019. Results and plans]. *Government portal*: Website. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf> [in Ukrainian].

Karpyak M. O., Stehnei M. I. Assessment of social exclusion in Ukraine and its impact on the socio-economic development of the state at the national and regional levels.

Constant transformation of socio-economic processes in society leads to social mobility of the population. It also automatically generates changes in its social structure. In turn, this process leads to the gradual spread of the phenomenon. In scientific and social circles it is called social exclusion. The concept of social exclusion began to take shape in the process of dynamic development of society. It requires new approaches to identifying and measuring negative social phenomena. Today it is considered as a social phenomenon based on inequality of relations between social groups. It is most often understood as the partial or complete removal of individuals or groups from the social structure of society and social processes. As well as the creation of conditions that do not allow these individuals or groups to play a significant role in society. If we analyze approaches to understanding and explaining the phenomenon of social exclusion, we can conclude that it should be most fully considered from the standpoint of inequality and access to social opportunities (especially the social services system). It is also understood as the lack of necessary socio-economic conditions for functioning of individuals. Therefore, the article assesses the phenomenon of social exclusion in Ukraine at the national and regional levels. As a result of the assessment, the article determines the impact of social exclusion on the main domains of socio-economic life of society, in particular employment and wages, which in turn belong to the institution of the labor market and are its direct components, social standards and guarantees, and social services. The consequences of social exclusion for the state and society are identified and ways to minimize its manifestations are specified. The methodical approach to measuring the phenomenon of social exclusion in Ukraine and its regions is substantiated in order to find efficient mechanisms for regulating their socio-economic development.

Keywords: social exclusion, socio-economic development of regions, regulatory mechanisms, polarization, labor market, availability of social services.

Карп'як Марія Олександрівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (e-mail: marimusic@meta.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2892-4806>).

Karpyak Mariya Oleksandrivna – Ph.D. (Econ.), Senior Researcher of the Department of regional economic policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Стегней Маріанна Іванівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та фінансів Мукачівського державного університету (e-mail: stegneym@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4688-6447>).

Stehnei Marianna Ivanivna – Dr.Sci. (Econ.), Prof., Professor of the Department of economics and finance of the Mukachevo State University.

Надійшло 03.04.2021 р.